

М. ВАКУЛЕНКО

ПРО УКРАЇНСЬКІ БУДІВЛІ ТА РОДОВИЙ ВІДМІНОК

Вживання закінчень родового відмінка для іменників другої відміни чоловічого роду — непроста справа, яка потребує ретельного і всебічного наукового дослідження. Прикладом такого підходу може слугувати застосування статистичного й аналітичного методів науки термінології, на основі яких розглядалася ця проблема, зокрема, в [1]. Зосередимося тепер на вживанні назв для позначення будівель.

А недоречностей тут вистачає. За Правописом, іменники другої відміни чоловічого роду, що позначають назви будівель і споруд, набувають у родовому відмінку закінчень ~у, ~ю: *чум, намет, сарай, павільйон, кіоск, мінарет, замок, палац, планетарій, дот, дзот, форт, каземат, шинок, завод, універсам, музей, пакгауз, склад, шпиталь, госпіталь, мавзолей* [2–5]. З іншого боку, закінчень ~а, ~я набувають слова: *курінь, вігвам, терем, теремок, бліндаж, бункер, барак, флігель, будиночок, домок, домик, пам'ятник, монумент, млин, гараж, нужник, вольєр, хлів, корівник, кролятник, свинарник, курник, вулик* [2–5]. Ось така велика кількість слів відмінюється всупереч декларованому Правописом правилу — причому без особливих на те пояснень.

Правописні правила складаються на основі класифікації понять — тобто зведення подібних понять в один клас, для якого застосовується те чи інше правило. Саме такий результат і дає використання методів термінології. Винятки при цьому можуть бути, вони зумовлюються історичними особливостями розвитку мови, але їхня кількість має бути значно меншою. А тут «виняткових» слів чи й не більше, ніж «правильних». Отже, статистичний метод показує, що при укладанні Правопису класифікація будівель не була здійснена як слід, через що й виникли непорозуміння та надмір «винятків».

Тепер підключимо аналітичний метод. Особливо впадають в око недоречності з самим іменником «будинок» — починаючи з означення і закінчуючи родовим відмінком. Згідно зі «Словником української мови» [3] «будинок» має два значення: по-перше, це будівля, споруда, призначена для житла; по-друге, це науковий, культурно-освітній, побутовий та інший державний заклад, установа, а також будівля, де він (вона) міститься. На наш погляд, таке означення стосується не українського слова «будинок», а російського «дом», якому від-

повідують два українських — «будинок» (у першому значенні та в другій частині другого значення [3]) і «дім» (у першій частині другого значення [3]). Саме впливом російської мови зумовлена і плутанина у вживанні та відмінюванні цих двох слів.

Отже, **будинок** — це конкретне поняття, окрема автономна одиниця, що має чітко окреслені межі і фактично означає «хата», «будівля». Недарма в адресах ми вживаємо саме це слово. За чинним Правописом група подібних слів набуває в родовому відмінку закінчень ~а, ~я. Для ілюстрації наведемо низку прикладів із цього ж класу понять:

- будинок для тимчасового мешкання — барак;
- прибудований будинок або будинок у дворі — флігель;
- будинок на стовпчиках чи палях — терем, теремок;
- будинок на колесах — трейлер, фургон, фургончик, вагон, вагончик;
- будинок на воді — корабель, бриг, човен, крейсер, лінкор, катер, баркас, теплохід, пароплав;
- підводний будинок — батискаф;
- літальний будинок — літак, планер, аероплан, дельтаплан, дирижабль, стратостат, супутник, шатл, зореліт, космоплан, космоліт;
- мурашиний будинок — мурашник;
- будинок для бджіл — вулик;
- будинок для курей — курник;
- будинок для кролів — кролятник;
- будинок для свиней — свинарник;
- будинок для корів — корівник;
- будинок для худоби — хлів.

І найприкріше, що маленький будинок — *будиночок* (а також домок, домик [4, 5]) — потребує у родовому відмінку закінчення ~а. Поняття «маленький», «великий» — відносні, виразної межі між ними немає. То чи варто зберігати таку суттєву відмінність у написанні відповідних назв?

Отже, в родовому відмінку для слова «будинок» слід уживати закінчення ~а — так само, як у словах *будиночок, терем, трейлер, вагон, вулик, хлів* тощо.

Дім — поняття більш загальне, збірне й абстрактне, яке може й не мати чітко окреслених меж. Це слово тяжіє до переносного значення як *притулок, оселя, господа; місце, місцевість; батьківщина; клуб* — і тому в родовому відмінку має закінчення ~у. Якщо йдеться про заклад чи установу, то доречно вживати саме цей термін. Таким чином, словосполучення «Будинок учителя», «Будинок офіцерів», «Будинок культури» тощо виглядають як «хата вчителя (офіцерів, культури)». Їх слід замінити на «Дім учителя», «Дім офіцерів», «Дім культури» — подібно до назви «Український дім», яка точно відображає зміст поняття.

Прокласифікуємо інші терміни на позначення будівель. Слова *музей, магазин, універсам, храм, шинок, завод, склад, планетарій, палац* (у сучасному розумінні), *інститут, шпиталь, госпіталь* і т.д. характеризують насамперед не власне споруди, а установи чи заклади, що містяться в якійсь будівлі. Тобто можна сказати: *будівля музею, будівля планетарію* тощо. Госпіталь, універсам чи склад можна розмістити в іншій будівлі. Сюди ж тяжіють назви *мавзолей* (велика надмогильна архітектурна споруда [3]), *каземат* (оборонна споруда, збудована на поверхні землі або під землею для захисту від снарядів та авіабомб дрібного й середнього калібру; або (*військ., мор.*) броньоване приміщення на кораблі для гармати середнього калібру; або (у до-революційній Росії) одиночна камера для ув'язнення у фортеці, цитаделі [3]), а також *замок, палац* (в історичному значенні), *форт, пакгауз*. Отже, тут застосовується правило відмінювання назв установ і закладів, які набувають у родовому відмінку закінчень ~у, ~ю. Джерела [3–5] подають саме такі закінчення.

Окрім того, *замок, палац* (в історичному значенні), *форт* — це комплексні споруди, що є сукупністю окремих одиниць. Тому ці назви підпадають також і під правило відмінювання збірних понять, яке теж у родовому відмінку потребує закінчень *-у, -ю*.

З іншого боку, *бункер, дот і дзот* — це вогневі точки, тобто конкретні об'єкти, що розглядаються як єдине ціле, мають яскраво виражені особливості зовнішнього вигляду і ніяк не підпадають ні під категорію закладів чи установ, ні під категорію збірних понять. Тому два останніх слова — так само, як і *бункер*, — у родовому відмінку повинні писатися із закінченням *-а* (а не з *-у*).

Назви *павільйон, чум, намет, мінарет* (висока вежа при мечеті), *кіоск* самі позначають окремі спеціальні будівлі і належать до того ж виду понять, що й *будиночок, барак, курінь, вігвам, флігель, теремок*. Їх не розмістиш в іншій будівлі. На перший план виходять архітектурні особливості об'єкта, і тут не йдеться ні про заклади, ні про збірні поняття. Тому ці слова в родовому відмінку слід писати із закінченнями *-а, -я* (а не з *-у, -ю*). Так само слово *сарай* стоїть в одному ряду з лексемами *дровник* (краще: *дрівник*) — це сарай для дров [5] (краще: для *дрів*), — *хлів, нуржик, гараж* — і тому в родовому відмінку має набувати закінчення *-я* (а не *-ю*).

Щоб легко запам'ятати правило відмінювання назв на позначення будівель, зручно звернутися до філософських понять форми та змісту. Якщо йдеться про форму, тобто про тип, зовнішній вигляд, архітектурні особливості будівлі, то в родовому відмінку

слід уживати *-а, -я*. Якщо виділяється зміст, тобто функція чи призначення будівлі, то родовий відмінок потребує закінчень *-у, -ю*.

1. Вакуленко М.О. Деякі термінологічні нюанси української мови: як не вилити з водою дитину. — Вісн. НАН України — 2006. — № 11. — С. 55–64.
2. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т укр. мови НАН України. — 4-те вид., випр. й доп. — К.: Наук. думка, 1993. — 240 с.
3. Словник української мови / Гол. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Васи́лега-Дери́бас, О.В. Дмитрі́єв, Г.В. Ла́тник, Г.В. Степенко. — Київ — Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. — 1728 с.
4. Орфографічний словник української мови: близько 120000 слів / Уклад.: С.І. Головащук, М.М. Пешак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. — К.: Довіра, 1994. — 864 с.
5. Русско-украинский словарь // Гол. ред. колегії акад. АН УРСР І.К. Білодід. Т. I–III. — К.: Наук. думка, 1968.

М. Вакуленко

ПРО УКРАЇНСЬКІ БУДІВЛІ ТА РОДОВИЙ ВІДМІНОК

Резюме

На основі термінології як науки розглядається проблема вживання в українській мові термінів на позначення будівель, включаючи слова «будинок» та «дім». Даються рекомендації щодо правильного вживання таких реалій у родовому відмінку.

М. Vakulenko

ON UKRAINIAN BUILDINGS AND GENETIVE CASE

Summary

The problem of Ukrainian words denoting buildings is studied on the basis of the terminology as a science, with an emphasis on words «khata» and «dim». Recommendations on correct use of endings of such forms in genitive case are given.